

Zafer Toprak,

Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)

İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, xvi+567 s.,

ISBN 978-975-3333-22-1.

Türkiye’de kadın hareketi ve feminizm üzerine yazılmış ve çevrilmiş çok sayıda çalışma vardır. Sayısı özellikle son yıllarda artan yayınlar da, bu konudaki literatür gelişimini desteklemeye ve sürdürmeye devam etmektedir. Aslında kadınların hak elde etme mücadelelerinin başladığı dönemden bu yana, konu üzerinde önemli araştırma ve incelemeler yapılmış, değişiklik gösteren görüşler bildirilmiştir. Kadınların özgürlüğü ve temel hakları noktasından başlayıp, 1980’lerde ikinci dalga feminizmin etkisiyle ortaya çıkan hak talepleri ile devam eden Türkiye’de feminizmin tarihi, 2000’li yıllarda sosyo-ekonomik ve politik gelişmelerin de etkisiyle oldukça sancılı bir sürece girmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de kadın hareketinin tarihi, aslında 20. yüzyıl Türkiyesi’nin haklar ve özgürlükler tarihidir diyebiliriz. Zengin arşiv malzemelerini içeren eserler bu nedenle Türkiye kadın hareketi literatüründe her zaman önemli bir yer tutacaktır. Bu bakımdan, Zafer Toprak’ın Tarih Vakfı Yurt Yayınları’ndan 2014 yılında çıkan “Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)” başlıklı detaylı eserinin kısa sürede literatürde kendine önemli bir yer edineceğinden şüphemiz yoktur.

Toprak’ın daha önce yazdığı makalelerden geliştirdiği ve derlediği 567 sayfalık eseri, yirmi üç ana bölüm ve bir zeylden (Toprak kitapta ‘addendum’ kelimesini kullanmış) oluşuyor. Her bölüm kendi içinde birçok alt başlığa ayrılarak, bize incelenen dönemde meydana gelmiş ve gündemi işgal etmiş konular hakkında ayrıntılı bilgiler veriyor. Bilindiği üzere ilk olarak özellikle II. Meşrutiyet döneminde “eşitlik”, “özgürlük”, “uluslaşma”, “modernleşme” gibi kavramlar detaylı biçimde tartışılır olmuştur (s. 3). Bu tartışmaların odak noktalarından biri de kadındı. Öyle ki, önceleri sadece “aile”nin bir parçası sayılan, kişisel özgürlük alanı son derece kısıtlı ve siyasi hakları bulunmayan kadının özgürleşmesi ve modernleşmesi, ülkenin de özgürleşmesi ve modernleşmesi anlamına geliyordu (xiii-xiv). Toprak, çalışmasının “II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm” başlıklı ilk bölümünde işte bu tartışmalara yer veriyor.

“Anayasal Monarşi, Özgürlükler ve İlk Osmanlı Kadın Dernekleri” başlıklı ikinci bölümde Toprak, anayasal monarşinin kadınların hayatlarında açtığı özgürlük alanlarını inceliyor. Bu bölümde, II. Meşrutiyet döneminde kurulan ilk

kadın cemiyetinin, Fatma Aliye Hanım tarafından kurulan Cemiyet-i İmdadiyye olduğunu öğreniyoruz. Bu cemiyetin sadece kadınlara yardım etmediğini, aynı zamanda cepheye savaşan askerlere yardım toplamak gibi sosyal hizmetlerde de bulunduğunu görüyoruz. Yazar analizine, II. Meşrutiyet dönemi kadın hareketinin önemli merkezlerinden birisi olan Selanik'te kurulan cemiyetleri inceleyerek devam ediyor. Daha sonra, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi'nin yayın organı *Kadın*'ın daha ilk sayısında kadın-erkek eşitliğine vurgu yapmakta olduğunu belirtiyor. Bu durumu da II. Meşrutiyet döneminde özgürleşen yayın dünyasının, düşüncelerin de özgürce yayılmasını sağlamış olmasına bağlıyor.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, özgürlüklerle ilgili literatürün 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren temel hukuk kitaplarında yer almaya başladığı belirtiliyor. Yine bu bölümde incelenen Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti ve yayın organı *Hanımlara Mahsus Gazete*'de kadınların özgürlüğü tartışılmakta olsa bile, cemiyetlerin daha ziyade hayır dernekleri olarak kurulduğunu görüyoruz. Yazar doğrudan belirtmemiş olsa bile, kadınların özgürlüğü konusunun akademik ve hukuki bir düzeyde kadınlar tarafından değil, hukuk ve iktisat kitaplarında erkekler tarafından tartışıldığını öğreniyoruz. Yazar bu noktada “feminizm” konusunun ilk olarak siyaset ya da hukuk kitaplarında değil, Osmanlı iktisat kitaplarında tartışılmış olmasına dikkat çekiyor ki, bu son derece ilginç ve önemli bir tespit.

Çalışmanın devamında Toprak, II. Meşrutiyet'in kadınların hayatına getirdiği değişim ve yenilikleri ayrıntıyla incelemeye devam ediyor. Osmanlı'daki “alaf-ranga” evlenme ilanlarını ve medeni nikâh tartışmalarını okuyoruz. Yine bu dönemde Fransa tarihinin önde gelen ulusal kadın kahramanlarından Jeanne d'Arc'a duyulan ilgiyi öğreniyoruz. Jeanne d'Arc'ın Fransız tarihinde önemli ve erkeklerin önüne geçen bir kadın figür olması, Türkiye'de de kadın-erkek eşitliği tartışmalarında sıkça adının geçmesine neden olmuştu. “Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı” ve “İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar (1914-1933)” başlıklı bölümleri okurken, müstehcen edebiyatın ve fuhuşun, özellikle 1. Dünya Savaşı yıllarında arttığını öğreniyoruz. Fuhuş sözcüğü, Meşrutiyet yıllarında gayrimeşru ilişki anlamına gelmekteydi. Toprak bu konuda önemli bir noktanın altını çiziyor: “Cumhuriyet'e yaklaşıldıkça kadının toplumsallaşması, birey olarak kendini algılaması ve özgürleşmesi, birçok kişi tarafından Meşrutiyet yıllarındaki anlamıyla fuhuşun artışıdaki sebep olarak görülmekteydi” (s. 125). İşin ardındaki asıl gerçek ise, kadının toplumsallaşmasının erkekler tarafından bir türlü kabullenilememesiydi (s. 125).

Kadınların hukuksal haklarının tartışıldığı “II. Meşrutiyet Yıllarında ‘Hukuk-ı Nisvan’ ya da Kadın Hukuku” bölümünde, bu tartışmanın yine erkekler tarafından yürütüldüğünü öğreniyoruz. Sabiha (Zekeriya) Sertel’i ve *Büyük Mecmuâ*’yı incelediği bu bölümde, derginin mütareke yıllarında feminizm konusuna eğildiğini ve “Türk Feminizmi” teriminin ilk kez bu dergide kullanıldığını görüyoruz. Toprak’a göre çağdaşlaştırıcı misyonuyla bir anlamda Cumhuriyet’in habercisi olan dergi, bu nedenle birçok defa sansürlenmişti (s. 175). Sabiha (Zekeriya) Sertel önce derginin sözcüsü, daha sonraları da müdürü ve imtiyaz sahibi olarak basın sektöründeki meslek sahibi ve öncü kadınlardan birisiydi. *Büyük Mecmuâ*’da yer alan yazılarıyla, Türkiye’deki kadın çalışmaları için önemli bir birikim sağlamıştı (s. 175). Dergide Sabiha Zekeriya’nın yanı sıra, Halide Edip (Adıvar), Müfide Ferid, Şükufe Nihal gibi dönemin önde gelen kadın entelektüelleri de yazıyordu. Kadın hukukundan feminizme, çalışan kadınların problemlerinden eğitime kadar, birçok konunun tartışıldığı dergi, bu tartışmalar kadın yazarlar tarafından yapıldığı için de, ayrı ve önemli bir yer tutmaktaydı.

Çalışmanın izleyen iki bölümünde yazar, eğitim konusuna eğiliyor. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji’nin kadınların çağdaşlaşmasına katkıları ve Darülfünun’a kız öğrencilerin kabulü ile başlayan kadınların yüksek öğretimde yer alması süreçlerini inceleyen Toprak, ayrıntılı ve dönemin gazete ve dergi kaynaklarına dayalı yazımını sürdürüyor. Kadınların erkeklerle aynı seviyede ve hatta aynı ortamda eğitim almaları üzerine yapılan tartışmaların incelendiği bu bölümde, artık kadınların da kendi hayatları hakkında düşüncelerini belirtmeye ve tartışmaya başladıklarını okuyoruz .

“Tesettürden Telebbüse: Milli Moda ve Çarşaf” başlıklı on üçüncü bölümde kadınların giyim kuşamlarındaki değişiklikler inceleniyor. Çağdaşlaşma ile birlikte kadınların kıyafetleri de tartışılır olmuştu. II. Meşrutiyet ile birlikte toplumsal alanda görünür olmaya başlayan kadın, daha seküler bir giyim tarzı benimsemişti. Osmanlı döneminde bir süreci takip ederek değişen giyim kuşam anlayışı, Cumhuriyet’le birlikte değiştirilmesi gereken, hatta zorunlu hale getirilen bir unsur oldu. Cumhuriyet giysisi çağdaşlaşan, değişen ve yeni baştan kurgulanan Türk insanının göstergesi olmuştu (s. 251). Kadınlar da bu değişimin göstergeleri olarak en dikkat çeken konumdaydılar. Toprak, II. Meşrutiyet’ten itibaren kadınların giyim kuşam türlerini inceleyerek bu konuda detaylı bilgi edinmemizi sağlıyor.

Toprak, çalışmasının sonraki birkaç bölümünde bize, toplumsal olaylar üzerinden detaylı bir geçmiş anlatısı sunuyor. Olayları kimi zaman hikâyeye ederek aktarması, hem çalışmanın kolay okunmasına, hem de akılda kalmasına yardımcı

oluyor. Bu anlatı stili üzerinden mütareke İstanbul'unun "hızlı hayatı"nı, Rus göçmen kadınlarının bu hızlı hayata dâhil oluşlarını ve bu dönemdeki edebiyat eserlerini öğreniyoruz. Toprak'a göre (s. 283) "Türkiye'de tarih yazımı boşluğunu edebiyat doldurmuştu." Roman ve hikâye türündeki metinler, toplumsal tarihin esas kaynaklarından birisi haline gelmişti. Özellikle her hafta yayınlanan, pek de derinlikli olmayan ve o döneme göre erotik sayılabilecek öykü kitapçıkları, II. Meşrutiyet dönemi ve ertesindeki toplumsal değişimi yansıtmaktaydılar (s. 283).

Cumhuriyet'in gelişi ile birlikte önemli bir toplumsal değişim olmuştur. Yaşanılan değişim, insan ilişkilerine ve insanların hayata bakış açlarına da yansımıştır. I. Dünya Savaşı sonrası toplumsal yaşamda daha görünür hale gelen kadın, aslında bir anlamda bu dönemde bu toplumsal dönüşümün de başaktörüydü (s. 356). Cumhuriyet'le birlikte kadın iyice görünür hale gelirken, erkeklerin kadını denetleme gereksinimi de artacaktı (s. 356). Kadın tarafından elde edilen kazanımlar böylesi bir denetleme mekanizmasına tabii tutulunca, toplumda ideal kadın ya da ideal erkek tiplerinin belirlenme çabaları ortaya çıkmıştır. Toprak, Haftalık Mecmua'nın açtığı "Leyla Hanım'ı Kim Alacak" başlıklı anket/yarışma'yı inceleyerek böylesi bir durumun izini sürüyor. Hayali bir ideal kadın tipi olarak belirlenen Leyla Hanım'a, yine hayali ideal damat adayları bulunarak yapılan yarışmada Leyla Hanım Robert Kolej mezunu bir bankacı ile evlendirilmişti. Aynı dergi bu defa Cumhuriyet erkeği için ideal bir kadın arayışına giriyor ve hayali tipler üzerinden aslında dönemin toplumsal tiplerini ortaya koyuyordu. Toprak, Haftalık Mecmua'nın bu yayınlarının, yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin ideal kadın ve erkek tipleri ile değişen evlilik kurumu üzerinden bir okumasını yapıyor.

Toprak, çalışmanın devamında Cumhuriyet Türkiye'sindeki dönüşümü "Genç Kız ve Kadın İntiharları" üzerinden inceliyor. Sosyal bilimlerde Durkehim'in *İntihar* başlıklı çalışması ile önem kazanan, daha sonraları da pek çok çalışmaya konu olan intihar, bir anlamda toplumsal sorunlar ile kişi(lik)sel sorunların tartışıldığı ve karşılaştırıldığı bir çalışma alanıydı. Toprak, intihar konusu ile ilgilenmesinin nedenini "Cumhuriyet'in erken döneminde toplumsal değişimin intiharlar üzerindeki etkisi" olarak açıklamaktadır (s. 356). Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınların karşılaştıkları sorunları ve artan intihar vakalarını inceleyerek, aslında hızla dönüşen bir toplumdaki problemleri ele alıyor. Doktor Cemal Zeki ve Mazhar Osman'ın çalışmalarıyla devam eden incelemede, Cumhuriyet'in ilk yıllarında konuya eğilen Necmettin Sadık ve Max Bonnafous'un çalışmalarına da yer veriliyor. Yine o dönemde pek çok mecmuanın da kadın intiharlarıyla ilgilendiğini ve bu soruya/soruna bir yanıt/çözüm aradıklarını görüyoruz. Toplumsal

değişim, toplumsal baskı, aşk, özgür olma isteği gibi etkenler, kadın intiharlarının ardındaki sebepler arasında gösterilmiştir (s. 408). Toprak bu incelemeyi, 1927 sonrasında intihar ile ilgili haberlerin sansürlenmesi bilgisini aktararak bitiriyor. 1930'dan sonra “kültür devrimi” ile genç kızların eğitimine önem verildiğini, evliliklerin ve aile kurumunun özendirildiğini ve büyük olasılıkla intihar vakalarında düşüş yaşanmış olabileceğini öğreniyoruz (s. 414).

Çalışmanın sonraki bölümünde yine kadın hukuku konusuna dönüyoruz. Bu defa Cumhuriyet Türkiye'sindeki kadın hukukunu inceleyen Toprak, Léon Duguit tarafından yazılan ve bir anlamda Cumhuriyet'in hukuk anlayışını düzenleyen *Traité de Droit Constitutionnel*'i anarak analizine başlıyor. *Hukuk-ı Esasiye* adıyla Türkçeye çevrilen eser, Atatürk'ün görüşlerini de çokça etkilemiştir (s. 216). Duguit'nin anayasa kitaplarında kadın hukuku önemli bir yer kaplıyordu. Afet Hanım'ın 1930 yılında kadınların siyasal hakları hakkında yaptığı konuşma, kadınların seçme ve seçilme haklarını elde ediş sürecinin başlangıç noktasıydı (s. 425). Toprak, Avrupa'da kadın haklarının gelişimini ve bunun Türkiye'ye yansımalarını inceleyerek çalışmaya devam ediyor. “Gazi, Afet Hanım ve Kadınların Siyasal Hakları” başlıklı bir sonraki bölümde ise Afet Hanım'ın Gazi'nin isteğiyle toplumdaki kadın rol modeli olarak öne çıkışını inceliyor.

Bir sonraki bölümde Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşunu okuyoruz. 1923 yılında kurulan “Kadınlar Halk Fırkası”nın başkanı Nezihe Muhittin idi (s. 463). Fakat o sıralarda tüm ulusu temsil edecek bir “Halk Fırkası”nın kuruluş hazırlığında olan Ankara'dan kadınlara parti yerine bir cemiyet kurmaları önerilecekti (s. 466). Parti kuramayan kadınlar, 7 Şubat 1924'de Nezihe Muhittin'in öncülüğünde Türk Kadın Birliği'ni kurdular (466). Birçok konuda çalışma yapan Türk Kadınlar Birliği'nin ana çalışma alanlarından birisi kadınların siyasal haklarıydı. Bildiğimiz üzere kadınlar, 1934 yılında seçme ve seçilme haklarını elde ettiler.

Toprak çalışmasını “1935 İstanbul Uluslararası ‘Feminizm Kongresi’ ve Barış” bölümü ile bitiriyor. 1935 yılı, Toprak'a göre (s. 469) kadın hareketi açısından paradoksal bir yıl olmuştur. Türkiye'de kadınların seçme ve seçilme hakkı elde etmelerinin ardından Uluslararası Kadınlar Birliği 12. Kongresi'ni İstanbul'da düzenlemiştir. Bu durum Türk Kadınlar Birliği'nin uluslararası alandaki etkinliğinin bir göstergesi ve Türkiye kadın hareketi için çok önemli bir gelişmeydi. Toprak'ın kısa bir dünya feminist hareketi tarihi incelemesi de yaptığı ve Niyazi Berkes'in kongre hakkındaki eleştirel makalesi ile bitirilen bu bölümde, Anglosakson çevrelerin hâkimiyetindeki 12. kongrenin gündeminde “barış” ve “silahsızlanma” konularının ön plana çıktığını öğreniyoruz. II. Dünya Savaşı'nın arifesinde, tüm

dünyada savaş konuşulurken ortaya atılan barış söylemi, Ankara'yı kaygılandırarak ve kongrenin hemen ertesinde Türk Kadınlar Birliği kapatılacaktı. Bu olayın ardından Türkiye'de kadın hareketi, otuz yıllık bir uyku dönemine girecekti.

Toprak'ın, Sabiha Sertel'in *Resimli Ay* mecmuasında yayınlanan "Bizde Feminizm Bir İlim Olarak Var mıdır?" başlıklı makalesiyle bitirdiği eseri, yukarıda belirttiğimiz gibi son derece detaylı bir çalışmanın sonucu. Eser, kadın hareketi ve kadın özgürlüğü üzerine farklı zamanlarda yazılmış ve ilk başta birbirleriyle içerik açasından çok bağlantılı gibi görünmeyen makaleleri başarıyla, bir bütünlük içinde bir araya getiriyor. Kronolojik bir seyir takip eden kitabın, konular arasında zaman zaman kopukluklar olsa da genel bir akışa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu tür derlemelerde karşılaşabileceğimiz konu tekrarlarına, Toprak'ın kitabında pek rastlamıyoruz. Öte yandan, bu derecede detaylı çalışmalarda kaynakların, son not olarak değil de metin içinde dipnot olarak verilmesinin, kaynağa hemen göz atmak isteyen okuyucunun işini kolaylaştıracakı kanısındayız. Böyle bir yöntem tasnif edilmiş ayrı bir bibliyografya metnini de gerekli kılacaktır. Toprak'ın eserinde böyle bir bibliyografyanın varlığı Türkiye kadın hareketi tarihine ilgi duyan araştırmacılara kolaylık sağlayabilirdi.

Genel olarak baktığımızda, çalışmada II. Meşrutiyet ile başlayan özgürlükler dünyasında güç kazanan kadın hareketinin 1935'e kadar olan serüvenini kesintisiz bir şekilde izleyebiliyoruz. Toprak'ın önemli belgeler, tanıklıklar ve fotoğraflarla zenginleştirdiği eserinin, bundan böyle Türkiye'de kadın özgürlüğü ve kadın hareketi tarihinin önemli başvuru kaynakları arasında yer alacakı düşüncesindeyiz.

Çiçek Coşkun

Stephen Ortega,

Negotiating Transcultural Relations in the Early Modern Mediterranean

Surrey: Ashgate, 2014, xiv+212 pp., ISBN 978-140-9428-59-6.

Stephen Ortega's work concentrates on Ottoman Muslims who visited Venetian territories and their "transcultural" relations with Venetian authorities as well as Christians living in those territories. It aims to accentuate the integrated